

Jsme spíš robustní obránci, než ofenzivní hráči v poli.

O tom, jak přispívá sociologie náboženství střízlivému pohledu na roli křesťanů ve střední Evropě hovoříme s emeritním profesorem vídeňské univerzity P. Paulem Zulehnerem.

Pane profesore, jak jste se dostal od klasické kněžské služby k sociologii?

Studoval jsem teologii v Innsbrucku a důležitým člověkem se tam pro mne stal jezuita P. Schasching. Tehdy, po roce 1961, tam přednášel sociologii náboženství, která mě velmi zaujala. Stal jsem se jeho asistentem a začal jsem se zabývat situací průmyslového dělnictva v Rakousku.

Na Rakousko obvykle nepohlížíme jako na stát s rozsáhlou a důležitou průmyslovou výrobou a početnými dělníky. Možná s výjimkou Vídně a Lince?

Ano, právě v prostředí průmyslového komplexu VOEST Linz jsem zahájil své výzkumy. Před 2. světovou válkou vládly velmi napjaté vztahy mezi církví a tzv. austromarxisty. Austromarxismus byl tehdy jednou z krajně protináboženských a proticírkevních podob evropského marxismu. Vystupoval sice demokraticky, ale jeho ideologie byla už na hranici totalitarismu. Církev stála jednoznačně na straně křesťanské demokracie a tím ve zřejmé opozici proti sociální demokracii. Vzájemná propojení byla velmi silná, a tak z politické nevraživosti, která vládla mezi křesťanskou demokracií na jedné straně a sociálními demokraty s jejich sympatizanty na druhé straně, vzniknul velmi bojovný spor mezi církví a austromarxisty. Vzpomínám si z té doby na prohlášení jezuita Pichlmaiera: „Když se někdo pro hlásí za austromarxistu, nemůže od nás dostat rozhřešení.“ Mezi církví a dělnictvem vznikla hluboká propast.

Vídeňským arcibiskupem se ale stal Franz König a ten prohlásil: „Já jsem biskupem nejen katolíků, ale všech Rakušanů.“ Zahájil rozhovory se socialistickými odbory. Navázal dobré vztahy také s kancléřem Bruno Kreiskym, mimo jiné díky spolkovému prezidentu Rudolfu Kirchschrägerovi, který byl kmotrem Königova tajemníka.

To se tedy podařilo v Rakousku - u nás si něco takového nedovedu představit!

Byly tu opravdu příznivé okolnosti ke zpracování starých sporů. Vzpomínám si na elán, se kterým se do toho pustila naše Katolická akce. Začala jednat s SPÖ (Sozialistische Partei Österreichs), zúčastnil se i spolkový kancléř B. Kreisky.

Měl jsem právě dokončenou svou druhou doktorskou práci o vztazích mezi církví a austromarxisty. Byla to také moje první příležitost k osobnímu setkání s kardinálem Königem. Dostal jsem se do kněžského semináře a mohl jsem pokračovat ve svém studiu, ve kterém mě kardinál König podporoval. Žil jsem totiž tehdy delší dobu v cizině. Vrátil jsem se v roce 1964 a pracoval jsem pak na univerzitě ve Vídni.

V té době jsem se s kardinálem Königem setkával často. Důležité bylo jedno setkání, kdy mi řekl: „Všichni pastorální teologové teď směřují do Jižní Ameriky, vy jděte do východní Evropy!“

Na východě ale přece tehdy byla železná opona.

Kardinál mi velmi pomáhal, a to hlavně při nesnadném navazování kontaktů, on tam totiž kontakty přece jen měl. Ve Vídni jsme začali s průběžnou nabídkou seminářů. V prvním jsme studenty vždy seznámili s realitami určité země, třeba Běloruska, Ukrajiny, tehdejšího Československa a tak dále, a v dalším semestru jsme do příslušné země společně zajeli. To bylo v letech 1984 až 1989.

To rozhodnutí má v sobě cosi z prorocké prozíravosti v přípravě půdy a odborníků už dopředu, před vlastními událostmi z konce osmdesátých let...

Opravdu, my jsme přispěli k některým revolucím právě včas. Ve Vilniusu se nás ptali: „A jak vidíte perestrojku a glasnost vy v Rakousku?“ Televize dokonce pozvala vídeňské studenty k živě přenášenému rozhovoru. V Jugoslávii jsme se mohli setkat s některými ministry jednotlivých republik a ptali jsme se jich, kdo udrží Jugoslávii pohromadě, jestli padne komunismus, a oni říkali „nikdo a nic“. Stejný názor zastával i katolický biskup z města Djakovo, ve kterém kdysi byl významnou osobností i u vás známý biskup Strossmayer. Balkán byl pak po pádu komunismu prakticky vržen zpět do středověkých poměrů a násilností.

Pád komunismu znamenal změnu v celé střední Evropě, ze dne na den byl marxismus přežitkem...

Ano - studenti po pádu berlínské zdi ztratili zájem o poražený marxismus, ale nově vzniklá situace byla pochopitelně také zajímavá. Týkala se navíc řady států, vzniklých po rozpadu někdejší c. k. monarchie, a to vytvářelo nečekané souvislosti. Díky navázaným kontaktům jsme mohli v naší práci pokračovat v nových podmínkách a s novým zaměřením. Prvním krokem na poli pastorační teologie byl náš projekt Aufbruch (Vydat se na cestu). Spočíval v hledání odpovědi na otázku „Jaké místo zaujímala církev v komunistické společnosti a jakou kvalitativní změnu pro ni v tomto ohledu znamená pád totality?“ K předešlé situaci jsme měli k dispozici řadu údajů, které jsme zveřejnili knižně v roce 1997.

Od té doby jsme pokračovali dalšími studiiemi a řekli jsme si také, že bude dobré předložit výsledky naší práce veřejnosti. Organizovali jsme řadu setkání a symposií v jednotlivých zemích ve střední Evropě a v celém Německu a přemýšleli jsme nad praktickými pastoračně teologickými důsledky. Dávali jsme dohromady jakousi východo- a středoevropskou pastorální teologii.

Pochopitelně jsme se věnovali i situaci v Rakousku samotném. Zveřejnil jsem například výsledky studie s názvem „Náboženství v životě Rakušanů“ a na letošní rok připravuji knižní vydání jejího pokračování.

V Rakousku je křesťanství významné pro celou kulturu, v poslední době v něm ale dochází k polarizaci. Část společnosti pokračuje dále tradičně, část se staví do opozice k této tradici. Mezi oběma ale leží významný, zajímavý „otevřený střed“. Chtěl bych zdůraznit, že existuje málo studií s tak dlouhou, tedy přes čtyřicet let trvající kontinuitou. V tom právě vidím smysl a cenu našeho snažení.

Můžete mi dnešní rakouskou situaci přiblížit?

V důsledku těsného vztahu mezi církví a státem byl v Rakousku katolicismus něčím osudovým, a je stále lépe vidět, že to nebylo dobře. Ani jinde ale není volba náboženství zcela svobodnou osobní volbou, ovlivňuje ji celá řada často i zcela nenáboženských faktorů. To znamená také, že volba souvisí s dojmem, kterým působí církev navenek. Říkáme tomu 'image' a víme, jaký vliv má na veřejné mínění a jak obtížné je napravit pozitivními zprávami jednou získanou špatnou pověst. Špatné zprávy naproti tomu působí ničivě velkou rychlostí, zvláště když působí skandálně, v protisměru k obvyklým a veřejně proklamovaným pravidlům. Tak dnes působí církevní postoj v otázkách sexuality, celibátu a role žen v církvi zvláště na mladé lidi. Církev musí dobře vážit slova; nejde o to opustit zásady, které se nelíbí, důležitý je ale i způsob prezentace a v neposlední řadě místo a tím důležitost, přisuzovaná tomu kterému tématu.

Existují media, která jen čekají na jakoukoliv negativní zprávu, použitelnou ke škodolibému, nekončícímu masírování veřejného mínění. Generalizují událost a hned připomenou církevní odpor vůči sexualitě a tělesnosti obecně, misogynů, nemodernost, nedemokratičnost a násilí celibátem ... Mezitím se mohou objevit i velmi pozitivní zprávy, ty ale zapadnou a mají daleko menší vliv na veřejné mínění.

Kromě toho ovšem v Rakousku protestují i katolíci samotní proti způsobu, jakým jsou nahrazováni velcí pokoncilní biskupové, jakými byli Weber nebo König. Je zřejmé, že dnes nejsou v kurzu ofenzivní hráči v centru veřejného prostoru, ale robustní obránci a brankáři. Naše církev působí neuvěřitelně defenzivním dojmem. Měla by se inspirovat Obamovým příkladem z americké volební kampaně (Yes, we can! - My to dokážeme!), ve které obratně využil moderní elektronická media a přiblížil se tak mladší generaci, kterou dnes lze sotva jiným způsobem oslovit.

Nám přes to vše připadá rakouská církev mnohém méně 'austrokatolická', tedy lépe držící krok s dobou, než naše vlastní...

...ano - ale to vše tu máme z doby kardinála Königa, včetně důrazu na ekumenu! Tehdy se například čtyřicet seskupení z řad různých církví dokázalo společně vyjádřit k sociálním problémům země. Základna katolické církve je u nás skutečně velmi dobrá, ve farních radách a laických organizacích máme pořád ještě velice kvalitní a zaangažovanou generaci.

A máte také několik kritických seskupení jako „Dialog für Österreich“ „Wir sind Kirche a další.

Dialog für Österreich je po smrti, vlastně ani nemohl vydržet napětí a tlaky, které se kolem něj nakupily. Wir sind Kirche je přestárlá organizace, skoro bez dorostu, jako ostatně i naše farní rady a laické katolické organizace. Budoucnost rakouské církve nevidím růžově, ty problémy jsou hmatatelné. U vás jste už tak nízko, že to vlastně teď už může jít jen nahoru. Zatímco Rakousko může ještě hodně ztratit, a to na venkově, u mladých a u žen. Rychle ubývá pravidelných návštěvníků bohoslužeb a celkově vládne atmosféra, jaká vzniká v domě těžce nemocného. Nevidím nikde nikoho, kdo by nabízel nějaký prostředek k zastavení tohoto krváčení.

Zároveň mě ale zaměstnává otázka po vnitřní síle a rezervách ateistické kultury pro případ vypuknutí nějaké společenské „megakrize“. Zatím nemáme s podobnou situací žádnou

zkušenost, ale máme pocit, že členové světových náboženství projevují v takových situacích více síly než ateisté. Přejeme si pochopitelně, aby se prohloubila spolupráce všech náboženství spolu s ateisty. Je na čase vytvořit pro ni potřebnou platformu. Z ateistického prostředí k tomu zaznívají povzbudivé signály ale zatím jsou to jen jednotlivci. Není to ještě žádná tendence, která by zaručovala činnou kontinuitu.

Mluvil jste ale přece o „otevřeném středu“ společnosti...

Jsou tu určitá znamení existence „středu“, ale člověk musí číst znamení času velmi pozorně. Dnes se to týká například kapitalismu a krize, do které se dostal. Jiným znamením je „poevropštění“ evropských zemí a národů, ke kterému neexistuje žádná seriózní alternativa. Nemám přitom na mysli ekonomiku, ale o mír usilující politiku. S tím bezprostředně souvisí otázka spravedlnosti, protože mír je od spravedlnosti neoddelitelný.

Nelze dělat politiku tak, jak ji dělá Václav Klaus. Já to nechápu už proto, že Čechům plynou z jejich evropanství významné výhody. Mezi Evropany je nutné dále prohlubovat vzájemnost tak, aby už mezi nimi nemohlo dojít k ozbrojeným konfliktům. Vzájemná provázanost musí dospět tak daleko, aby hrubé spory postrádaly smysl, protože by všichni na nich jen trátili. V současné krizi došlo mnohým skeptikům a kritikům zmíněného středu, že je dobré čelit krizi společně, protože jednotlivé státy zvláště ty menší z nich, by se snadno mohly stát jejími oběťmi.

Postkomunistické země jsou zatím v mnohém ohledu ještě trochu zvláštními členy EU v důsledku svých nedávných i dávnějších dějin. Co pro ně zajímavého vyplývá z vašich studií, čeho jste si všimnul, co vám připadá na jejich odlišnosti důležité pro budoucnost?

Při pohledu zvenčí vypadal sovětský blok nejdříve jako jednolitý, organizovaný z jednoho jediného centra. Ve skutečnosti tu ale byly mezi jednotlivými zeměmi bloku přímo fascinující rozdíly. Důležitou roli přitom hrály historické zkušenosti a náboženské odlišnosti, v českém případě například velmi obtížný úsek dějin v habsburské monarchii. My jsme se zaměřili především na obecnou roli náboženství. Při pádu komunismu bylo náboženství důležitým faktorem. V paměti mi zůstal jeden výrok Jana Pavla II. jako doklad tohoto tvrzení. Při své návštěvě Varšavy v roce 1979 řekl: „Kdo pokleká před Bohem, nepůjde do kolenou před partají.“ Myslím, že i tak prostá věta je pro oslabený systém vážnou hrozbou.

V tehdejší nesvobodě nebyla možná spravedlnost, ale na druhé straně ani svoboda bez spravedlnosti není možná, to si jen kapitalismus cosi takového namlouval. O propojení obou usiluje sociální učení církve. Jak je uplatnit v praxi, to je další nesnadná otázka, ale řešením není ani kolektivismus ani liberalismus samotný, musíme usilovat zároveň o solidaritu i o individuální svobodu!

Jak ale prosadit takový model v současné společnosti, která se odvrací od náboženství a zároveň je ještě poznamenána negativní zkušeností komunistické nesvobody?

To je velmi důležitá a také velmi zajímavá otázka. Doplnil bych ji protiotázkou: Jakou budoucnost mají ateizující společnosti? Mám například na mysli bývalou NDR, Česko nebo Estonsko. Odpověď zatím neznáme, spíš jen tušíme, kterým směrem půjde vývoj. Jde o situaci podobnou Bavorsku, ale s opačným znaménkem. Kulturně je tu samozřejmě v nic nevěřit, a tak vzniká jakési „lidové ateistické náboženství“.

Můžeme zatím jen tušit, jaké dlouhodobé následky to bude mít na etické chování lidí, na chápání spravedlnosti a smyslu života v takové společnosti. Máme ale podezření, že by tyto společnosti mohly být náchylnější k proměně v totalitní systém, než ty které jsou zakotvené nábožensky a to by bylo novum. Doposud totiž tíhly ne sice k totalitě ale k autoritativnosti spíše náboženské systémy a tedy katolické země. Ostatně katolická církev je monarchicky uspořádána dodnes.

Komunismus nás v mnohém poučil - ukázal, že v totalitě se křesťané stávají obránci společenských svobod. V dlouhodobém výhledu by potom mohli být garanty svobody oni a ne ateisticky zaměřené skupiny společnosti. Polsko by se stalo důležitějším než třeba Česko. Budou-li si Poláci počínat moudře, mohou v Evropě sehrát významnou pozitivní úlohu. Současný styl Kaczyňského na to nestačí, musel by být nahrazen třeba systémem „Bartoszewski“, to by byla mnohem lepší perspektiva. Pak by Evropa Polsko potřebovala.

Ateismem se ale musíme zabývat, a je škoda, že se papež při své návštěvě Česka tohoto tématu vůbec nedotkl. Byl v zemi, kde přes 50 % lidí tvrdí, že žijí bez náboženství! V takové situaci nestačí jen povzbuzovat zbylé katolíky k odvaze a vytrvalosti ve víře. To se může líbit, ale co nabízí celá teologie nadpolovičnickému „zbytku“? Škoda, vždyť právě nynější papež je schopen vyjádřit se k tomuto tématu kompetentně a na patřičné intelektuální úrovni.

Je však vůbec téma takového dialogu mezi ateisty a křesťany aktuální?

Sám jsem zvědav, zda se vůbec mezi křesťany a ateisty rozvine dialog hodný toho jména. To, co teď probíhá v anglosaském prostoru, nemá žádoucí úroveň. Probíhá mezi bojovnými ateismem a křesťanskými fundamentalisty, kteří jim poskytují metodologický odrazový můstek. Mnozí ateisté se cítí jako ryba ve vodě, protože sami kdy si byli velmi primitivními fundamentalisty.

Ve skutečnosti křesťané i ateisté bojují se skepsí a pochybnostmi ve víře. V rozhodujícím okamžiku křesťan „vsadí vše“ na Boha, zatímco ateista vlastně neví, co si se svými pochybnostmi má počít, a proto nemá chuť se k nim přiznat. Nedovedu si ale představit, že by se jej pochybnosti nikdy nedotkly. Totální jistota by pak nesla totalitní rysy a výsledkem by byl dogmatismus.

A co podle vás mají a mohou dělat křesťané v naší části Evropy?

Spontánně vidím dvě věci: Malá ale živá křesťanská společenství by se v těchto zemích měla co nejúčinněji propojovat a vytvářet „síť víry“, a za druhé je nutné prohlubovat eucharistický život. Vedení církve nese odpovědnost za rostoucí nesnáze s účastí na eucharistii v důsledku klesajícího počtu kněží. Myslím také, že je nutné prohloubit prožitek eucharistické slavnosti, která se stála v mnoha případech neosobní, škrobenou záležitostí. V tomto ohledu naznačují možná směr právě už zmíněná malá společenství. K eucharistii patří bezpodmínečně „mytí nohou“, jinými slovy diakonie s velmi osobním vztahem, který má přesto také politický rozměr. Diakonie pomáhá obětem, ale zároveň se přirozeně snaží vytvářet struktury, které brání vzniku nových obětí. Diakonie je rehabilitační činnost, preventivně má působit politika.

U vás ovšem byly církve komunistickým diktátem z politického dění vyloučeny a mohly fungovat jen uvnitř kostelních zdí nebo v podzemí. Církve za to nemůže, ale naučila se tím žít mimo veřejný prostor - až na Polsko - a teď se to, a ještě leccos jiného, bude muset odnaučit. Byla vytlačena do liturgie a za touto ochrannou zdí se chovala často vzorně, ale zároveň také opatrnicky. Zabředla přitom nepozorovaně do tradičního klerikalismu. (Zdalo se, že každá změna je jen další příležitostí pro režim dále zužovat životní prostor církve. Tak

zřejmě uvažoval i varšavský kardinál Wyszyński, když zabránil polskému vydání koncilních dokumentů. Bylo už vidět, jak na Západě zápasí katolíci s koncilními novotami, a možná si myslel, že by polské církvi něco takového bylo spíše ke škodě.)

Co v celé náboženské situaci postkomunistických zemí podle vás naznačuje světlejší perspektivu, naději do budoucnosti, přes všechny nezodpovězené otázky a negativní jevy?

Potěšující je, že mladí lidé, kteří často o náboženství, u nás tedy o křesťanství, nevědí skoro nic, jsou tady otevřenější, než předchozí generace - neplatí to ale, bohužel, pro bývalou NDR ani pro Česko. V těchto zemích jako by jakási magická hranice oddělovala mohutnou většinu od trochu zakřiknuté menšiny Obávám se, že ke změně této situace nedojde dříve, než ta trochu bezstarostná většina narazí v zásadních otázkách na meze vlastního postoje.

Petr Kolář, Josef Beránek

**PAUL MICHAEL
ZULEHNER**

20. prosince 1939 se narodil ve Vídni

Studoval teologii a filosofii v Innsbrucku, ve Vídni, v Kostnici u Thomase Luckmanna a v Mnichově u Karla Rahnera

1964 byl vysvěcen na kněze a působil jako kaplan v Altmannsdorfu (Rakousko)

1984 jmenován profesorem pastorální teologie na vídeňské univerzitě

1985— 2000 teologický poradce Rady evropských biskupských konferencí

1995 — řídí výzkum hodnot ve středo evropském regionu Aufbruch

2000—2007 děkanem teologické fakulty vídeňské univerzity

2008 jako emeritní profesor odešel z univerzity a dál vede Pastorální institut

Je autorem mnoha odborných studií a publikací, obdržel řadu vyznamenání a stal se členem Rakouské akademie věd a také Evropské akademie věd.

Více informací naleznete na www.zulehner.org